

Az új német helyesírás

Az egységes német helyesírás még nincs egészen száz éves. A sikertelen első (1878-as) egységesítési kísérlet után 1901-ben, a 2. Helyesírási Konferencián született meg az a szabályzat, mely egészen mostanáig érvényes. A magyarhoz hasonlóan a német helyesírás is több alapelve épül, s a fonológiai mellett morfológiai, szintaktikai, szemantikai, történeti és esztétikai elveket igyekszik érvényesíteni. Mivel ezeknek a szempontoknak az alkalmazása bizonyos átfedéseket eredményez, célszerűbbnek látszik a változtatásokat a helyesírás néhány központi kérdése köré csoportosítani, úgy, ahogy azt a hivatalos szabályzat is teszi. (Egy ilyen rövid cikknek a keretében természetesen csak nagyon kivonatos ismertetésre lehet vállalkozni.)

1) A fonematikus írás a német szavakban: A német helyesírásban a nyelv fonémáinak megfelelő betűjelek, *grafémák* változatossága mutatja a legjobban a mai helyesírás hosszú történelmi múltját. Valójában csak az eredeti német szavak hangsúlyos hosszú és rövid magánhangzóinak jelölésében találunk jól követhető következetességet, a mássalhangzók és az idegen szavak hangzóinak jelölése eléggé változatos. A kettőzés, a nyújtó-*h*, az /i/-nek <e>-vel, illetve <eh>-val való nyújtása mellett tudvalevőleg az egyszerű graféma is jelölhet hosszú magánhangzót. Az új szabályzat a korábbi helyzeten csak olyan esetben változtatott, amikor a régi nem volt következetes, illetve amikor egyszerűsítéssel könnyebbé vált az írás, például:

a) *ä*-vel írunk most néhány olyan szót, melynek *a*-tövű rokon alakját a korábbi szabályozás nem vette tekintetbe, pl. *Gämse*, *Stängel*, *schnäuzen*, *verbläuen*, *behände* stb.

b) A szóvégi magánhangzó – mivel nyílt szótagot ad – eredendően hosszú. Az ilyen szavak végén akkor áll <h> graféma, ha a szó magánhangzóval kezdődő toldalékot kaphat, de ekkor a <h> nem nyújtást, hanem szótaghatárt jelöl (*gehen*, *höher*, *Stroh* – mert *Strohes* – stb.). Diftongus és magánhangzó találkozását általában nem kell ilyen <h>-val elválasztani, pl. *sauer*, *heuer*, *seien* stb., de a régi helyesírás diftongus után is használt néhány szóban elválasztó <h> grafémát (*leihen*, *Reihe*, *weihen*, *rauh*), viszont ezt a betűt el is hagyta a *-heit* képző előtt: *Hoheit*, *Rauheit*. Az új szabályzatban megmaradt a <h> bizonyos szavakban az [ai] diftongus után (*gedeihen*, *Geweih*, *leihen*, *weihen*, *verzeihen*, szemben a *Blei*, *drei*, *schreien* szavakkal), de nincs <h> a *rau* szó végén. A *roh* és a *zäh* képzett alakjai *Rohheit* és *Zähheit*, a *hoch*, *höher* megfelelője *Hoheit*, a *bejahren* mellett a *ja* továbbra is <h> nélküli.

c) Az <s> graféma vegyesen jelölhet /s/, /ʃ/, /z/ fonémákat. A /z/-t magánhangzó előtt jelöli és a szó végén, ahol a németben általánosan érvényes szóvégi zöngétlenedés miatt [s] hangot ejtünk, pl. *Glas, Haus*. (Kivételek az *als, aus, raus, As* ‚zenei hang‘). A szóvégi /s/ fonémát eddig minden esetben <ß> jelölte, a szó belsejében <ß> állt hosszú és rövid magánhangzó, valamint bármilyen magánhangzó és mássalhangzó között. Az új szabályzat szerint csak hosszú magánhangzó után írható <ß>, függetlenül attól, hogy egy másik magánhangzó, mássalhangzó vagy szó vége következik-e utána. (A diftongusok ebből a szempontból hosszúnak számítanak.) Lesz tehát: *schießen, du schießt, draußen, du heißt, Maß*, illetve *messen, du misst, Nuss*. Az új szabály helyes alkalmazásához tehát most tudni kell, mely szavakban hosszú a magánhangzó az /s/ előtt nem <ie> és diftongusok esetén. Marad tehát a *bloß, Fuß, Fraß, groß, Kloß, Ruß, Spaß, Stoß, süß*, de lesz pl. *Fluss, Kuss, nass, Riss, Russland, Schloss, Schluss, Spross* stb. Van *Schoß, Schoss* és *schoss*, valamint az *As* mellett *Ass* (‚kártyalap, élsportoló‘). A *daß* ezután *dass*, a *miß*- mindig *miss*- (*missachten*) a rövid magánhangzóknak megfelelően.

d) Mivel most a szó végén <ss> is állhat, egy <s> kezdetű bővítés során három <s> kerülhet egymás mellé, pl. *genusssüchtig, Imbissstand, Rissstelle* stb. Eddig az ehhez hasonló eseteket a rövidítési (esztétikai) elv alapján egyszerűsíteni lehetett (*Schiffart, Schwimmeister, Schrittempo, Stofffarbe* stb.), bár egy rákövetkező negyedik mássalhangzó mellett mindegyiket ki kellett írni, pl. *Stofffleck, Schutttransport*, és elválasztáskor is visszajött a kihagyott mássalhangzó: *Schwimm-meister*. Az új szabályzat megköveteli az ilyen hármassok teljes kiírását kötőjel nélküli vagy kötőjeles változatban, azaz: *Tarokkkarte/Tarokk-Karte, Protokollliste/Protokoll-Liste, Kontrolllicht/Kontroll-Licht* stb. Továbbra is kivételek a *Mittag, dennoch, Drittel* és a *du tanzt* típusú rövidítések. Három magánhangzó találkozásakor a korábbi helyesírási szabályzat a kötőjeles megoldást javasolta, most az egybeírt alakoké az elsőbbség: *Teeernte, Kaffeeersatz, Seeaal* stb. Továbbra is megmaradt azonban, hogy az <e> kiesik az *-e, -en, -er, -es, -ell* toldalékokban egy <e> végű tő után: *Ideen, knien, Feen, industriell* stb.

2) Az idegen szavak írása: Továbbra is érvényes az a szabály, hogy az idegen szavakban az átadó nyelv fonéma-graféma megfeleltetése adja a helyesírás alapját, és csak amennyiben a szó már meghonosodottnak tekinthető, akkor alkalmazhatók (nem kötelezően, csak második vagy első írásmódként) a német kiejtésnek megfelelő betűk. A magánhangzók jelölésében az alábbi változatok fordulnak elő: az /ɛ:/ jelölésére <ai> vagy <ä> pl.: *Polonaise/Polonäse; Mayonnaise/Majonäse*; az [o:] jelölésére <au> vagy <o>, *Sauce/Soße*, az /u:/ jelölésére <ou> vagy <u> *Double/Dublee* stb. A szóvégi /e:/ fonémát háromféle módon jelölte a korábbi helyesírás: *Coupé, Dragée, Matinee*. Most mindegyiket egységesen lehet *-ee*-vel írni, de ezt a németesnek számító írást akkor az egész szóban érvényesíteni kell, pl. *Double/Dublee, Bouclé/Buklee*. (Az *Attaché* maradt.)

Az idegen szavak mássalhangzóit bizonyos esetekben most is lehet „németesen” írni, azaz <pf>, <gh>, <rh>, <th> helyett a <f>, <g>, <r>, <t> betűket, (*Fotograf, Yogurt, Katarr, Katode*). A <c> helyett írható <z>, <ss>, illetve <k>, az <y> helyett <j>, a <qu> helyett <k>. A <t> helyén <i> előtt <t> vagy <z>

áll attól függően, hogy egy megfelelő szó <-t> vagy <-z> végű-e, pl. *offiziell*, *speziell*, de: *partiell*; *graziös*, *tendenziös* de: *infektiös*. (Idegen szavak írásakor célszerű megnézni a Dudent!)

3) A szóelválasztás szabályai: Természetesen továbbra is a szótagolás adja az alapot az elválasztáshoz, de ezt az elvet most következetesen alkalmazni lehet az idegen szavakban is. Változás a következőkben található: a) leválasztható egy egyedüli magánhangzó (*o-der*); b) a <ck> mint egység az új sorba kerül (*Zu-cker*); c) megszűnik az <st> egysége (*hus-ten*); d) az elhalványodott összetételek szótagolás szerint is elválaszthatók: *war-um/wa-rum*, *dar-auf/da-rauf* stb. és ha <ß> helyett technikai okokból <ss>-t használunk, úgy ez a ketős elválasztható, pl. *hei-ßen/heis-sen*. Az idegen szavak sajátos elválasztási módjai megmaradtak, de alkalmazható a németes szótagolás is: *Pu-bli-kum/Pub-li-kum*, *Päd-ago-ge/Pä-da-go-ge*.

4) Egybeírás és különírás: Az igei összetételekre a korábbi német helyesírásban különbséget kellett tenni az egybeírt *spazierengehen*, *sitzenbleiben* és a különírt *einkaufen gehen* és *sitzen bleiben* között. Eltérték írásukban az *eislaufen* és a *radfahren*, a *sauberhalten* és a *sich langweilen* ragozott alakjai: *lief eis*, *fuhr Rad*, illetve *hielt sauber* és *langweilte sich*. Az új helyesírás nem csökkentette a változatok számát, de formális szempontjaival – úgy tűnik – áttekinthetőbbé tette ezt a területet.

a) A továbbiakban is különbséget kell tenni a mindig egybeírandó és az esetenként különírható összetételek két fajtája és a mindig különírandó állandó szókapcsolatok között. A mindig összeírandókhöz tudni kell, kaphat-e, vagy csak a szó elején kap az összetett igealak *ge* toldalékot vagy *zu* bővítést, illetve mikor van az igekötővel bővített igében a szótőn a hangsúly, pl. a *lobpreisen*, *maßregeln*, *hintergehen*, *weissagen* stb. esetében.

b) Az elválasztható összetételeket és a több szóból álló állandó szókapcsolatokat formális tulajdonságaik alapján aránylag jól föl lehet ismerni. Elválaszthatók az összetett igealakok, ha első tagjuk: i) hangsúlyos igekötő (*abändern*, *hinausgehen*, *vorbeifahren*, *vorhaben* stb.); ii) nem fokozható melléknév (*fehlgehen*, *weismachen*, *kundgeben* stb.); iii) főnévi szavak egy szűk csoportja (*preisgeben*, *wetteifern*, *wundernehmen*, *teilnehmen* stb.). Minden más összetett igealak több szóból áll. Ilyenek például az olyan igék, amelyeknek hangsúlyos igekötője főnévi elemet vagy *-einander*, *-seits*, *-wärts* részt tartalmaz, pl. *abhanden kommen*, *zugute nehmen*, *zuteil werden*, *aufeinander achten*, *daheim bleiben*, *rückwärts fallen* stb., illetve ha a szókapcsolat melléknévi része fokozható: *schnell laufen*, *nahe bringen*. Külön kell írni minden igét, amelyik két főnévi igenév kapcsolatából keletkezett: *kennen lernen*, *spazieren gehen*, *sitzen lassen*, amelyekben a kapcsolat első tagja igenév: *gefangen nehmen*, *verloren gehen* vagy amelyekben az összetétel főnévi tagja nem a már fentebb említett szűk főnévi csoporthoz tartozik: *Angst haben*, *Eis laufen*, *Rad fahren*, *Schlange stehen* stb. Mint látható, ezekben az összetételekben most nagy kezdőbetűvel kell írni a főnévi részt.

c) Az igenévi, melléknévi és főnévi összetételek írásmódja követi az igei összetételekre és szókapcsolatokra alkalmazott szempontokat. A *meterhoch* típusúak továbbra is egy szóba írandók, mivel kapcsolatot rövidítenek, de ha az

egység előtt nem hagyható el a névelő, az előjáró, vagy ha ez a rész fokozható, illetve *-ig*, *-lich* végű, az egészet szókapcsolatként több szóban írjuk: *eine Aufsehen erregende Enthüllung*, *leicht verständlich*, *spazieren gehend*, *blaulich rot* stb. Az előjáróvá lett főneves kapcsolatok most mind írhatók egybe és kisbetűvel vagy külön: *infrage/in Frage*, *aufgrund/auf Grund*, *zustande/zu Stande* stb.

5) Nagybetűs és kisbetűs írás: A közös főnevek nagybetűs írása továbbra is megmarad a német helyesírás sajátosságának sok nehézségével együtt. A tisztázatlan esetekre a szabályzat mindkét írásmódot megengedi (Duden, 882), a helyesírást magyarázó rész szótári konzultációt javasol (uo. 36). Nagybetűvel kell írni a főnévként használt szavakat, de most – a formális szempontok következetesebb alkalmazása nyomán – azokat is, amelyeket a korábbi szabályzat alapján állandó szókapcsolat tagjaként kicsivel írtuk, pl. *aufs Neue*, *alles Sonstige*, *alles Übrige*, *alles bei Altem lassen*, *für Alt und Jung*, *es ist das Beste/Sicherste*, *im Allgemeinen*, *im Einzelnen*, *im Voraus*, *zum ersten Mal*, *zum Ersten* stb. (Ez a változtatás összhangban van az egybe- és különírással hozott új előírásokkal.) A nevekből képzett mellékneveket most kisbetűvel írjuk, hacsak nem választjuk le a képzőt: *platonische Schriften*, *die siebssche/Siebs'sche Aussprachenorm* stb.

6) Kötőjelek: A kötőjel most szabadabban alkalmazható, ha (hosszú) összetételeket áttekinthetőbbé akarunk tenni, pl. *Rechtschreiberegeln-Gegenüberstellung*, *Stoff-Fleck*. A nem betűvel írt számok ragozott alakjai továbbra is kötőjel nélkül írandók össze (*4fach*, *10tel*, *32%ig*), de kötőjeles összetételnek számítanak: *4-mal*, *32-prozentig*, *der 30-Jährige*. Melléknevek is írhatók kötőjellel, ha egyenrangú tagok összetételét adják: *die rotweißgrüne/rot-weiß-grüne Fahne*.

7) Interpunkciós jelek: A vessző és egyéb interpunkciós jelek használata alapjában nem változott, de most a szöveg megfogalmazójának több szabadsága van, hogyan használja őket, főleg a vesszőt. Mellérendelő értékű tagmondatok közé vesszőt teszünk, kivéve, ha *und*, *oder*, *beziehungsweise*, illetve a hasonló jelentésű *sowie*, *wie*, valamint *entweder ... oder*, *nicht ... noch*, *sowohl ... als (auch)* vagy *weder ... noch* áll közöttük. Igeneves és melléknévi szerkezetek elválasztására vessző az elsődleges előírás. Ugyancsak vesszővel különítjük el a különféle kiegészítő értelmezéseket. Ha ezek nevek, inkább a vessző elhagyása a helyes. A *wie* és az *als* elé csak tényleges tagmondat bevezetésekor teszünk vesszőt. Szókapcsolat jellegű konjunkciók közé most mindig kitéhető a vessző (*angenommen*, *dass; es sei, dass; vorausgesetzt, dass* stb).

Úgy tűnik, hogy az új szabályok alkalmazása során jobban lehet hagyatkozni a nyelvérzékre, mint a korábbiaknál. Néhány Németországban végzett fölmérés azt mutatja, hogy az iskolások helyesírásában csökkent a hibák száma. Az új szabályzat 1998. augusztus elsejétől hatályos, 2005. július 31-ig azonban átmenetileg mindkét helyesírás használható.

IRODALOM

Die amtliche Regelung der deutschen Rechtschreibung, in: *DUDEN Die deutsche Rechtschreibung*, Mannheim–Wien–Zürich, 1996, pp. 861–910.

*Klaus Klott, Maria Koettgen,
Andreas Tomaszewski*

**Orthografie neu
Schnellkurs für Deutsch
als Fremdsprache**

Max Hueber Verlag,
Ismaning, 1997, 64 S.

- Mit Regeln und Übungen für Einsteiger (Teil A) und „Köner“ (Teil B)
- Mit Texten zum Lesen und Üben
- Mit einer Wortliste zum schnellen Nachschlagen
- Mit einem Lösungsteil zum Selbstlernen

Bestell-Nr.: 1623;
Preis: 1036 Ft

Lübke, Diethard

**Übungen zur neuen
Rechtschreibung.
Deutsch als Fremdsprache
Deutsch üben**

Verlag für Deutsch, Ismaning,
1997, 56 S.

- Alle wichtigen Regeln – mit Beispielen klar dargestellt
- Übungen zu allen Regeln
- Zwischentests und Abschlusstest zur Lernkontrolle
- Mit integriertem Lösungsteil: Auch für Selbstlerner geeignet

Bestell-Nr.: 649; Preis: 1533 Ft

Götze, Lutz

**Was muss ich über die neue
Rechtschreibung der
deutschen Sprache wissen?
Informationen, Regeln und
Diktate**

Verlag für Deutsch, Ismaning,
1996, 32 S.

Bestell-Nr.: 066; Preis: 713 Ft

**Zu bestellen bei PRE-SZT Bt.
2001 Szentendre Pf. 90**

Tel.: (26) 312 527; Fax: (26) 312 280